

Г. Л. ЗВОНКОВА, канд. іст. наук, ІДПІН ім. Г. М. Доброва
НАН України, Київ

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ ЯК ЦЕНТР НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ. 1920-і РОКИ

Показано особливості формування структури і напрямів дослідницької роботи Академії наук України у 1920-і рр. як організаційного центру єдиної системи наукових установ УСРР.

Показаны особенности формирования структуры и направлений исследовательской работы Академии наук Украины в 1920-е гг. как организационного центра единой системы научных учреждений УССР.

The article is investigated the features of forming of structure and research work of Academy of sciences of Ukraine in 1920th as an organizational center of the unique system of scientific institutes of Ukraine.

Вивченню історії розвитку Української Академії наук (УАН) за нашими підрахунками присвятили свої праці майже 20 авторів. При цьому, основна увага тих, хто вивчав обраний нами період приділена питанням політизації та підпорядкування управління Академією з боку партійно-державного керівництва УСРР. Публікації періодичних видань обмежені за обсягом як з питань структурної перебудови Всеукраїнської академії наук (ВУАН), так і висвітлення ключових напрямів науково-дослідної роботи. Більш повні відомості про історичний шлях цієї наукової установи в хронологічних межах, які вивчаються, здійснено лише в невеликій кількості фундаментальних наукових праць. Цінним у цих працях є інформація про вирішення організаційних питань життєдіяльності Академії в умовах радянської системи управління наукою (у 1930-ті рр. і на етапі науково-технічної революції). Разом з тим, у згаданих дослідженнях залишається багато невідомого з висвітлення діяльності окремих осіб щодо їхньої участі в роботі ВУАН раннього періоду її історії [1–5].

Метою цього повідомлення є прагнення автора доповнити науковими фактами сторінки діяльності ВУАН часів її становлення (20-ті рр. ХХ ст.).

Наказом Гетьмана П. Скоропадського по Міністерству народної освіти 14 листопада 1918 р. було затверджено початковий склад УАН із 12 дійсних членів [6, ф. 252, оп. 1, спр. 1, арк. 19]. На підставі наказу найстаріший Дійсний член УАН у Києві М. Й. Петров у приміщенні Українського наукового товариства (УНТ), (Велика Підвальна, 36), скликав перше Спільне зібрання [7, ф.1, спр.26117, арк. 5]. На зібранні було обрано Голову-президента В. І. Вернадського та її незмінного секретаря А. Ю. Кримського. Для денікінців УАН була одною з найненависніших твердинь української культури. За час перебування білогвардійців у Києві число співробітників Акад-мії зменшилося вдвічі (з 1000 до 500 осіб). До початку 1920 р. новостворену

наукову установу супроводжували організаційні труднощі щодо розгортання науково-дослідних робіт. Це спроби УНТ провести свій варіант статуту Академії, її евакуації з Києва, затримка місяцями виділених урядом коштів на фінансування науковців, перешкодження виділенню приміщень, паралічу діяльності УАН як «не лояльної до Радянської влади установи» тощо [7, ф.10, спр.32919, арк. 105–106; 8, ф. 166, оп. 1, спр. 44, арк. 12, 147–148; 9].

1920 р. для Академії виявився більш тяжчим, ніж попередній. Відсутність коштів на оплату праці співробітників призвела до скорочення штатів і зменшення обсягів робіт. Якщо зі встановленням у 1919 р. Радянської влади уряд України обдарував установу приміщеннями, землями, цілими інституціями, а для 14 академіків видав спеціальний декрет про недоторканість їхньої оселі, їхнього добра і харчів, про їхню непідлеглисть реквізиціям та ін., то переїзд уряду до Харкова, зробив Академію провінційною і навіть нецікавою. На платню, яку отримували її працівники, не можна було купити фунт хліба на день. Співробітники Академії з науковим ступенем доктора мусли кидати Київ та їхати учителювати на село, жати, косити, вибирати картоплю та ін. Приміщення Академії наук взимку не опалювалося. Численні її установи, розкидані по Києву, не мали телефонного зв'язку. Для поліпшення становища вчених спеціалістів і працівників літератури і мистецтва з метою схоронити наукових або особливо цінних робітників мистецтва і літератури, необхідних для соціалістичного будівництва, для розвитку народного господарства і культури, а також для найбільш дійсного забезпечення потреб робітничо-селянської оборони Рада Народних Комісарів (РНК) УСРР 31 серпня 1920 р. видала Декрет «Про поліпшення становища вчених спеціалістів і заслужених працівників літератури і мистецтва» [10]. Але і після цього дуже обмаль грошей мала Академія на науково-господарчі витрати, на оплату нештатних співробітників, на проведення лабораторних дослідів [7, ф.1, спр.26539, арк. 1–3].

Однією з особливостей діяльності Академії наук з початку 1920 р. стало зосередження на дослідженнях у галузі природничих і технічних наук. Спеціалістів – інженерів, агрономів, техніків, науково-освічених спеціалістів готували інститути: Київський політехнічний, Харківський технологічний, Одеський політехнічний і Катеринославський гірничий, а з 1926 р. і Донецький гірничий інститут [11, с. 160–161].

Діяльність вчених вищих технічних навчальних закладів була спрямована на питання практичного використання їхніх здобутків. УАН вперше у світі включила технічні науки в коло своєї діяльності і створила в своєму складі технічний інститут. У той же час до структури Російської Академії і в закордонні академії технічні науки не входили [12, с.4].

У 1920 р. в Академії наук було 31 дійсних або ординарних академіків. Вони працювали у трьох відділах, які були органічно взаємопов'язаними. За відділами академіки розподілялись наступним чином:

Таблиця 1

Розподіл академіків у відділах Академії наук (1920 р.)

Найменування відділів	Кількість академіків	Найменування наукових установ (комісій) у відділах	Голова відділу
Історико-філологічний (Перший відділ)	10	Живої української мови; Історичної мови; Правописно-термінологічна; Історично-географічного словника; Археологічний комітет з музеєм; Комісія археологічної карти України; Археологічна; Комітет для видання писань О. Потебні; Комітет для видання творів В. Антоновича, М. Драгоманова, Т. Шевченка та І. Франка; нового українського письменства; жидівської історії; фольклористична; для премій	Д. І. Багалій
Фізико-математичних наук	14	Геодезичний Інститут; Інститут прикладної механіки; Ботанічний сад; Акліматизаційний сад; Фізичний Інститут; Інститут експериментальної медицини	П. А. Тутковський
Соціальних наук	7	Інститут економічної кон'юнктури; Демографічний Інститут	М. В. Птуха

[Табл. 1 складена на основі: 7, ф.1, спр.26539, арк. 6–7; 5, с. 205–213].

1921 р. з боку Наркомату освіти (НКО) почалися спроби адміністративними методами перебудувати «буржуазну» УАН, що працювала за «гетьмансько-петлюрівським статутом». 5 лютого РНК УСРР прийняла постанову «Про науку та вищі школи», якою зобов'язала НКО представити звіт про стан вищої школи та взагалі наукової праці в Україні й про технічні засоби, яких треба вжити, щоб утворити їх раціональну організацію, вищу школу й всю наукову працю зробити посередником для визволення пролетарських мас від темноти і нужди [13].

Нарком освіти Г. Ф. Гринько ініціював реформу вищої школи і науки, активно втручаючись у внутрішнє життя Академії, порушуючи демократичні традиції виборності її керівників. 1 лютого 1921 р. він звернувся з листом до УНТ, в якому запропонував йому об'єднатися з УАН. Так, вважав Г. Ф. Гринько, об'єднана наукова робота в УСРР зможе якнайдоцільніше використати всі її наукові сили та засоби для розвитку науки, культури, освіти та для піднесення народного господарства [14].

З лютого до травня 1921 р. діяла комісія з ліквідації справ Українського наукового товариства. Усім її співробітникам запропоновано в УАН заповнити анкетні бланки на зарахування до профспілки освіти та соціальної культури. Комісія запропонувала усім секціям та установам товариства негайно надіслати до неї відомості про діяльність, фінансовий стан, персонал та іншу інформацію для внесення в загально-академічний список співробітників Академії. Загальні збори УНТ 29 травня остаточно затвердили вироблені спеціальною комісією у складі представників від УАН та УНТ план об'єднання. Об'єднання наукових установ завершилося у 1922 р. [7, ф.10, спр.33219, арк. 1. Копія. Машинопис; спр. 32905, арк. 2. Копія. Машинопис].

У 1921–1923 рр. РНК УСРР прийняла низку постанов щодо УАН. Одна з них була прийнята 14 травня 1921 р. – про Всеукраїнську Академію наук (ВУАН). Це положення мало замінити статут Академії 1918 р. Однак протягом декількох наступних років установа продовжувала працювати за цим статутом. Постанова РНК УСРР «Статут Всеукраїнської Академії наук» визначила ВУАН вищою науковою УСРР. Окреслимо її завдання та мету. ВУАН поділено на 5 відділів: природничо-математичних наук; суспільно-історичних; народного господарства; педагогіки і медицини. Okремо функціонувала секція прикладної науки і техніки. Передбачалося, що в разі потреби можуть бути організовані й інші відділи. Кожен відділ поділявся на секції і бюро відповідно до змісту наукової галузі. На всій території України Академія мала свої установи, які підпорядковувалися відповідним відділам, підвідділам, секціям та закладам Академії. Таким чином, ВУАН мала об'єднати всі наукові установи УСРР, забезпечити наукову працю в усіх галузях знання. Постановою від 14 травня 1921 р. РНК УСРР затвердила склад Академії. Права, обов'язки і порядок діяльності органів управління Академії та її частин було визначено окремими інструкціями, затвердженими НКО [15, 16].

Слідом на злиттям УАН і УНТ РНК УСРР 14 червня 1921 р. увела до дії «Статут Всеукраїнської Академії наук», а також «Інструкцію про порядок реєстрації наукових установ», яка встановила єдиновладність ВУАН в Україні. 8 серпня 1921 р. прийнятий новий статут лишив Академію автономії, змінився юридичний статус, звузилися її компетенції, право самостійно обирати своє керівництво, вносити зміни до Статуту. Керівництво господарськими справами мало перейти до Ради ВУАН – нового органу, передбаченого статутом. До Ради вводився представник уряду – комісар, який безпосередньо слідкував за внутрішнім життям Академії. Фінансування ВУАН проводилося через Київський губфінвідділ і, відповідно до цього вирішувалися питання матеріального та технічного забезпечення, фінансування наукових робіт, зарплати співробітників за штатним розписом, обмін науковою літературою із закордонними науковими установами. Спільне зібрання ВУАН визнало Статут неприйнятним для керівництва внутрішнім життям установи і прийняло рішення й надалі працювати за статутом 1918 р. [17, с. 10].

Відзначимо, що протягом другої половини 1921 р. РНК УСРР прийняла ряд постанов, спрямованих на збереження матеріально-технічної бази Академії, поліпшення соціального стану наукових працівників. 1 листопада РНК затвердила склад Всеукраїнського комітету допомоги вченим у складі 21 особи. Серед них: В. Г. Короленко (почесний голова); Д. З. Мануїльський (голова); М. К. Владіміров (заступник голови); професори Данилевський і Писаржевський, Гнат Блакитний та інші [18].

Невизнання Спільним зібранням статуту 1921 р. було сприйнято урядом УСРР як опір його прагненням реформувати «буржуазну» науку на радянський лад. Раднарком республіки прийняв постанову про скорочення штатів ВУАН майже на третину (з 606 на 149 чоловік) [17, с.10].

Наступним кроком РНК УСРР стало прийняття 28 лютого 1922 р. постанови про створення альтернативних ВУАН установ – науково-дослідних кафедр (НДК), підпорядкованих безпосередньо НКО. У зв'язку з цим ряд установ ВУАН отримували статус НДК. Робота з їхнього створення інтенсивно велася у вищій школі Києва, Одеси, Харкова, Катеринослава та інших. Новостворені кафедри мали змогу користуватися лабораторіями навчальних закладів, фінансувалися з НКО, однак, були зобов'язані науково-дослідну роботу координувати з ВУАН [8, ф. 166, оп. 2, спр. 43, арк. 1–5].

Уже в першій половині 1922 р. в Україні нараховувалося 53 НДК з 9 секціями і 235 працівників, у тому числі 121 аспірант. Спочатку кафедри виконували наукову роботу переважно зусиллями вчених дореволюційного періоду. Передбачалося, що категорія наукових працівників при кафедрах значно зросте за рахунок нових осіб, які будуть зараховані за пропозицією радянських установ і партійних організацій. На кінець 1922 р. з'явилося 90, на кінець 1924 р. – 86, у 1928 – 96 НДК. Зазначимо, що в період існування (1922–1932) НДК зробили значний внесок у розвиток науки – гуманітарної, технічної та природничої. На базі цих кафедр в подальшому створювалися науково-дослідні інститути (НДІ) [19, с.137–138].

Це був тип науково-дослідних установ, що функціонував на той час у США. У вищих навчальних закладах Києва у 1922 р. нараховувалося 23 НДК, Харкова – 39. Серед 242 наукових працівників тут налічувалося 34 завідувача, керівників секцій – 38, дійсних членів – 35, наукових співробітників – 30, аспірантів – 105 [19, с. 136–137]. Наприкінці 1925 року в Україні, крім Академії наук, нараховувалося 94 НДК, 8 наукових інститутів, 6 астрономічних та метеорологічних лабораторій [20, с. 3–4].

1923 р. виповнилося п'ять років від часу заснування ВУАН. Підводячи підсумки її діяльності за п'ятиріччя А. Ю. Кримський писав: «Багато траплялося за ці п'ять літ доброго і лихого. Та кінець кінцем вийшло більше доброго, ніж лихого... Українська Академія наук розвинулася в могутню, широку, справді українську організацію, яка блискуче довела навіть перед усіма ворожими очима свою високу життєздатність та безмірну самовідречену працьовитість і здобула собі вселюдну і повсюдну пошану і в

українського громадянства (хоча би й поза кордоном Радянської України), і навіть у чужинців-європейців» [21, с. 3].

У 1924 р. в Академії була відсутня необхідна лабораторна база для фундаментальних досліджень, не було коштів на видання. Академіки працювали в лабораторіях Київського політехнічного інституту, Інституті Народної Освіти (Київський університет), на підприємствах Української економічної бази (згодом Рада народного господарства УСРР). До 1929 р. в складі дійсних членів було кілька представників технічних наук. Цього ж року було обрано групу вчених: О. М. Динника, Є. В. Оппокова, Є. О. Патона, Г. Ф. Проскуру, М. М. Федорова та ін. У внутрішньому житті ВУАН продовжувала керуватися статутом 1918 р. Загальне керівництво здійснювало Спільне зібрання її членів. Виконавчим органом була управа. Голова-президент – В. І. Липський, віце-президент – С. О. Єфремов, незмінний секретар – А. Ю. Кримський. З 1924 р. до 1929 р. до трьох відділів обрано 32 дійсних члени, в тому числі 4 іноземні.

У травні 1924 р. Академія наук вчинила опір Науковому комітету Укрголовпрофосвіти на пропозицію переведення частини її установ до Харкова. З причин відсутності у Фізико-математичному і Соціально-економічному відділах кадрів, які могли б забезпечити роботу основних народногосподарських кафедр, було запропоновано організувати філії останнього у Харкові, оскільки той є для деяких галузей природничим науковим центром. НКО запропонував РНК УСРР скоротити штати ВУАН, що і було зроблено [8, ф. 166, оп. 4, спр. 40–41, арк. 3; ф. 2, оп. 3, спр. 342, арк. 160–163].

У червні 1924 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення зняти питання про переведення ВУАН у Харків і доручило уряду розробити заходи щодо її реорганізації. У жовтні 1924 р. постановою ВУЦВК і РНК «Про структуру і штати Академії наук» передбачалося залишити у штатному розписі 171 посаду» [8, ф. 1, оп. 20, спр. 2008, арк. 170–173].

19 січня 1925 р. відбулося Спільне зібрання ВУАН, де розглянуто запропонований урядом УСРР Декрет «Основні положення реорганізації ВУАН». Передбачалося за межами Києва – Одесі, Харкові, Катеринославі організувати філії або секції з відповідними кафедрами та комісіями. На зібранні було прийнято рішення про розробку проекту нового статуту Академії. ВУАН поставлено на постійне державне фінансування, проведено структурну перебудову деяких відділів. Реорганізація Академії фактично була зведена до припинення діяльності Спільного зібрання її членів, що означало ліквідацію самоврядування. Натомість були створенні Президія та Рада ВУАН, до складу яких були введені представники уряду. При цьому формальна виборність академіків відкритим голосуванням зберігалася.

Наступне Спільне засідання присвячене обговоренню пропозицій уряду УСРР відбулось 23 лютого 1925 р. У травні і червні 1925 р. проект статуту, підготовлений Академією наук, відхилено урядом. У травні 1927 р. – розгляд

цього проекту взагалі припинено. Так розпочався відвертий політичний тиск на Академію, пряме втручання в її внутрішнє життя. ЦК КП(бУ) в особі його секретаря В. П. Затонського через представників влади і наркома освіти М. О. Скрипника посилювали складні стосунки між С. О. Єфремовим, А. Ю. Кримським та М. С. Грушевським [22, ф. 40, спр. 24, арк. 1–15; ф. 1, спр. 26383, арк. 11–13].

3 травня 1928 р. під головуванням В. І. Вернадського вперше вибори Президії ВУАН проходили відкритим голосуванням. Президентом Академії обрано Д. К. Заболотного, віце-президентом – К. Г. Воблого, секретарем – академіка А. Ю. Кримського. Однак, колегія НКО А. Ю. Кримського за «неправильну, шкідливу для розвитку української радянської науки лінію керівництва попередньої ВУАН» на посаді секретаря не затвердила. Не переобрано до Президії ВУАН академіків В. І. Липського та С. О. Єфремова, які вели «ворожий напрямок керівної роботи бувшої Президії» [8, ф. 166, оп. 7, спр. 198, арк. 60–62; 7, ф. 1, спр. 26393, арк. 5–7].

На 1928 р. національний склад дійсних членів ВУАН становив: українців – 30, росіян – 38, німців – 5. УСРР представляли – 45 осіб, РСФРР – 20, із-за кордону – 9, з яких українських учених: один – із Західної України, три – з Праги. З 1924 р. зростало фінансування з боку держави, кількість наукових установ, кафедр, співробітників, розширювалось коло проблем, які тут досліджувались.

Таблиця 2.

Кількість штатного персонал ВУАН у 1924-1928рр.

Найменування відділів	1924	1925	1926	1927	1928
Історично-філологічний відділ	33	Відомостей немає	Відомостей немає	Відомостей немає	39
Фізико-математичний	21	Відомостей немає	Відомостей немає	Відомостей немає	36
Соціально-економічний	9	Відомостей немає	Відомостей немає	Відомостей немає	14
Загальна кількість штатного персоналу ВУАН	120	171	173	Відомостей немає	Відомостей немає

[Табл. 2 складена на основі: 8, ф. 1, оп. 6, спр. 149, арк. 142–145].

З 1924 р. до 1928 р. зарплата співробітників ВУАН зросла втричі. Розвиток фізико-математичних і прикладних наук став одним із найголовніших завдань ВУАН. Найбільш відчутні зміни відбулися у Фізико-математичному відділі. До нього почало надходити лабораторне устаткування. У 1928 р. відділ розробив план подальшого розвитку. Намічено відкриття нових науково-дослідних установ і кафедр. Серед них інститути:

Фізичний, Геофізичний, Біології сільськогосподарських рослин, Грунтознавчий, Транспортної механіки. Передбачалося провести повну реорганізацію Інституту технічної механіки, заснувати нові інститути: Біохімічний, Народного здоров'я, Загальної патології, Фізіологічний та цілий ряд мікробіологічних станцій у різних пунктах України [22].

З 1928 р. усі без винятку питання, що пов'язані з життям Академії наук, вирішувалися у Політбюро ЦК КП(б)У. Процесом над «Спілкою визволення України» почалися політичні розправи над інтелігенцією, науковою зокрема. З 1929 р. ВУАН стає організаційним центром єдиної системи наукових установ республіки. Тут здійснюються зміни, що пов'язані з реорганізацією її структури, ломкою усталеної десятиліттями культури наукового пошуку, ліквідація «непріоритетних» з точки зору влади напрямів досліджень. Становище Радянського Союзу в оточуючому світі, мілітаризація сусідніх країн зумовили його перебудовувати систему управління промисловістю й економікою. Постають питання про форми організації науки, спрямованої на зміцнення обороноздатності країни. Першочерговими стають питання розробки й використання новітніх технологій у гірничо-видобувній, енергетичній, металургійній, машинобудівній, хімічній, транспортній та інших. З 1929 р. у складі Укрдержплану створено відділ планування науки. До його функцій належали координація діяльності науково-дослідних установ; аналіз їхньої інфраструктури та фінансування; визначення проблем і завдань наукового і науково-дослідного характеру, контроль за виконанням планів тощо [8, ф. 166, оп. 4, спр. 244, арк. 311–311; оп. 5, спр. 719, арк. 116, 119].

На початку 1930 р. розвиток галузевої науки було перенесено у 59 НДІ. Табл. 3 відображає їхню підпорядкованість окремим Народним комісаріатам.

Таблиця 3.

Підпорядкованість НДІ на початку 1930 р.

Найменування Народного Комісаріату (відомства)	Кількість установ
Науково-технічне управління Вищої Ради народного господарства	10
Наркозем УСРР	3
Народний Комісаріат охорони здоров'я УСРР	29
Народний Комісаріат праці УСРР	1
Управління науковими установами НКО УСРР	16 (теоретичні науки); Академія наук; 84 НДК

[складено на основі: 8, ф.166, оп. 9, спр. 1422, арк. 57–61; ф.337, оп. 1, спр. 9516, арк. 220–224)].

На початку 1930 р. у наукових установах НКО УСРР було зосереджено основний науковий потенціал республіки. Тут працювало 2700 осіб, серед них 572 дійсних членів, 628 наукових співробітників. Передбачалося, що на базі 84 НДК шляхом злиття буде створено 35 НДІ (8, ф. 166, оп. 9, спр. 1422, арк. 57–61; ф. 337, оп. 1, спр. 9516, арк. 220–224).

Наприкінці 1920-х рр. у роботі НДК спостерігалось призупинення їхньої роботи підготовкою наукової зміни. Дійсні члени кафедр були зайняті в інших державних установах, де знаходили для своєї роботи кращі умови, ніж на кафедрах. Останні не мали потрібних лабораторій та кабінетів, обладнання для проведення НДР. НДК не мали дозволу виписувати з-за кордону літературу. У 1929 р. на засіданнях НДК було висловлене занепокоєння відсутністю бажаючих вчитися в аспірантурі. З метою залучення молоді до аспірантури внесено ряд пропозицій. Наприклад: знання кандидатами іноземних мов вимагати не слід. Іноземні мови стають на перешкоді вступу до аспірантури пролетарським елементам – робітникам і селянам, більшість з яких закордонних мов не знають і не можуть засвоювати. Перед НКО з боку НДК на зборах було висунуто питання про необхідність асигнування проведення семінарів підвищеного типу для аспірантів кафедр вищої математики [23, ф. Р–1682, оп. 1, од. збер. 255, арк. 8, 10–11; 13].

Протягом 1920-х рр. в Україні створена мережа НДІ, заводських лабораторій і дослідних станцій. При цьому передбачалося вирішення двох завдань: по-перше, інститут мав сприяти підвищенню кваліфікації інженерів-виробничників; по-друге, повинен був допомогти влаштувати заводські лабораторії, від чого мала залежати діяльність інституту, підпорядкованого НТУ ВРНГ СРСР [24, с. 66–67].

НДІ України отримували державне завдання забезпечити науковий супровід перспективних планів першої п'ятирічки (1929–1933 рр.) у виробництві галузями їхньої основної продукції. Одним з таких прикладів є завдання для галузі виробництва силікатних виробів, науковий супровід виконання якого покладался на НДІ силікатної промисловості УСРР.

Зазначимо, що ідея створення мережі НДІ, які вирішували б практичні завдання промисловості, не була новою. Програмним документом перетворення науки стала Записка В. І. Вернадського «Про державну мережу дослідних інститутів», що була подана ним наприкінці 1916 р. до Комісії з вивчення продуктивних сил Росії. Вчений пропонував створити в країні спеціальні дослідні інститути прикладного, теоретичного або змішаного характеру [24, с. 4–5, 66–67]. До її реалізації повернулися лише в 1919 р., коли було створено Комісію з вивчення продуктивних сил при Академії наук України на чолі з В. І. Вернадським [25, с. 23].

Істотні зміни наприкінці 1929 – на початку 1930 рр. відбулися в Історико-філологічному відділі. Після ухвалення ЦК КП(б)У рішення щодо «зміни політики та тактики у відношенні до М. С. Грушевського та А. Ю. Кримського» були закриті наукові установи, які працювали під їхнім керів-

ництвом: Історична секція; комісії Лівобережної України, Полудневої України, Новітньої історії України. Ліквідовано Єврейську історичну археографічну комісію, а її майно передано до новоствореного Інституту єврейської культури. Соціально-економічний відділ структурно мало змінився. Однак тематика його досліджень почала різко змінюватися [8, ф. 2, оп. 3, спр. 342, арк. 160–163; ф. 166, оп. 4, спр. 245, арк. 94].

Таблиця 4

Завдання для галузі виробництва силікатних виробів

	1927/ 1928	1928/ 1929	1929/ 1930	1930/ 1931	1931/ 1932	1932/ 1933
Цемент, тис. діжок	2180	2890	4890	6750	9150	9150
Асбошиферні плитки, млн. шт.		20	21	21	21	42
Динас і шамот, тис. тон	142	-	-	-	-	527
Каналізаційні труби, тис. тон	-	-	-	-	-	12,5
Цегла, млн. шт.	500	-	-	-	-	1 270
Черепиця, млн. шт.	11,2	-	-	-	-	70
Вапно, тис. тон	160	-	-	-	-	1 370
Скло (віконне), тис. тон	22,5	-	-	-	-	90,5
Пляшки для потреб міне- ральної води, горілчаних виробів, тис. тон	24	-	-	-	-	36
По фарфорово-фаянсовій промисловості						
Господарський фарфоро- вий посуд, тис. тон	1,6	-	-	-	-	9,9
Фаянсовий посуд, тис. тон	10	-	-	-	-	13,8
Електрофарфор, тис. тон	3,4	-	-	-	-	5,3
Санітарний фаянс, тис. тон	1,0	-	-	-	-	5,3

[табл. 4 складено на основі: 8, ф. 6128, оп. 1, спр. 2, арк. 13–14].

Зміни в керівних органах ВУАН відбувалися у бік збільшення питомої ваги партійних керівників. Після скасування її Спільного зібрання постановою НКО від 15 травня 1928 р. та введення в дію Статуту від 14 червня 1921 р. було створено Раду ВУАН. Листопадовою 1929 р. сесією Ради з системи Академії вилучено наукові товариства, що позбавляло її

організаційно-наукової функції. До Ради ВУАН введено 25 осіб – представників наукових, громадських та робітничих організацій. Замість Управи було засновано Президію ВУАН. Рада та Президія Академії у своїй діяльності керувалися інструкціями і положеннями, розробленими Науковим комітетом НКО УСРР та постановою РНК УСРР від 16 квітня 1929 р. Формувався апарат Президії ВУАН. Створено комісії: плану і науково-культурної пропаганди, у 1930 р. – шефську комісію, а в 1932 р. – Секретаріат Президії [7, ф. 1, оп. 22640, арк. 1].

Особливу роль у житті ВУАН відіграла створена постановою ЦК КП(б)У від 2 листопада 1929 р. партійна фракція в Президії: М. О. Скрипник, О. Г. Шліхтер, В. П. Затонський. Підзвітною їй була так звана комуністична частина Президії ВУАН, яка складалася з О. Г. Шліхтера, О. В. Палладіна, Л. М. Левитського, О. М. Камишана, М. І. Миколенка. Секретарем комфракції ВУАН було затверджено В. П. Затонського. Так у ВУАН була створена парторганізація [8, ф. 1, спр. 20, арк. 109–110; 4, с. 15].

Відповідно до настанов листопадової 1929 р. сесії Ради ВУАН розроблявся п'ятирічний план наукової роботи Академії та новий статут. Лише в липні 1930 р. сесія Ради розглянула і затвердила план у остаточному варіанті. У ньому чітко позначена орієнтація на розв'язання практичних народногосподарських проблем [8, ф. 166, спр. 5910, арк. 4].

Як згадувалося, Статут, розроблений ВУАН 1926 р., був відхилений Раднаркомом УСРР. Статут Академії від 14 червня 1921 р. набрав силу лише з 15 травня 1928 р. за наказом Колегії НКО. До початку 1930 р. він застарів, оскільки не відповідав дійсному стану ВУАН, її внутрішній організації та функціонуванню. Листопадова 1929 р. сесія Ради ВУАН прийняла за основу наступні принципи. Перший – поділ наукових дисциплін за двома відділами, а всередині них – за циклами. Другий – основною структурною одиницею мала бути кафедра. Академічні установи різних типів: інститути, комісії, лабораторії, музеї, кабінети, бібліотеки мали існувати або при кафедрах, або окремо – при Президії 8 квітня 1931 р. Президія затвердила нову структуру, за якою ВУАН поділялася на два відділи: Природничо-технічний (7 циклів); Соціально-економічний (4 цикли) [8, ф. 166, оп. 7, спр. 198, арк. 60–62].

Список літератури: 1. *История Украинской ССР* : в 10 т. Украинская ССР в период построения и укрепления социалистического общества (1921–1941) / [Ю. Ю. Кондуфор, И. И. Артеменко, Б. М. Бабий и др.] ; под ред. Ю. Ю. Кондуфора. Т. 7. – К. : Наук. думка, 1984. – 720 с. 2. *Академия наук Украинской ССР : История и современность* / [Шпак А. П., Цемко В. П., Новиков В. Д. и др.] ; под ред. А. П. Шпака. – К. : Наук. думка, 1986. – 336 с. 3. *Рання історія Національної академії наук України. 1918–1921* / [Ю. О. Храмов, С. П. Руда, Ю. В. Павленко, В. А. Кучмаренко]. – К. : «Манускрипт», 1993. – 245 с. 4. *Історія Академії наук України. 1918–1923. Документи і матеріали* / [П. С. Сохань, П. Д. Овчаренко, О. Г. Луговський та ін.] ; під ред. П. С. Сохань. – К. : Наук. думка, 1993. – 375 с. 5. *Історія Національної академії наук України в суспільно-політичному контексті. 1918–1998* / [С. В. Кульчицький, Ю. В. Павленко, С. П. Руда, Ю. О. Храмов]. – К. : Фенікс, 2000. – 528 с. 6. *НБ АН України*, Інститут архівів. 7. *ЦНБ АН України*, Інститут рукописів. 8. *ЦДАВО України*. 9. *Звідолення про діяльність Всеукраїнської Академії наук у Києві до 1 січня за 1920 р. – 1920.* – ХСХІ. 10. *Вісті ВУЦВК.* – 1920. – 14 верес.

– № 220; **11.** *Всесоюзная* школьная перепись 15.XII – 1927 г. Т. II. – Харьков : Держвидав України, 1930. – 318 с. **12.** *Хренов К. К.* Вклад украинских учёных в развитие советской науки и техники // Известия Академии наук СССР / К. К. Хренов. – 1954. – № 1. – С. 3–13. **13.** *Звіт* законів і розпоряджень Уряду України. – Харків, 1921. – Ч. 2. – С. 46. **14.** *Вісті* Київського губернського революційного комітету. – 1921. – № 84. – 23 лютого. **15.** *Вісті* ВУЦВК. – 1921. – Ч. 132. – 21 лип. **16.** *ЗУ України.* – 1921. – № 11. – Ст. 310. **17.** *Історія* Академії наук України / [Шмельов В. Г., Кучмаренко В. А., Луговський О. Г. та ін.] ; під ред. П. С. Сохань. – К. : Наук. Думка, 1993. – 575 с. **18.** *Бюлетень* офіційних розпоряджень і повідомлень Наркомосвіти. – 1921. – ч. 12. – 15 листопада. – С. 2. **19.** *Наука* на Украине. Орган научного комитета Укрглавпрофобра. – 1922. – № 1. – 142 с. **20.** *Яворський М.* Найближчі завдання організації наукової праці на Україні / М. Яворський // Наука на Україні. Бюлетень Укрнауки: Держ. вид-во України, 1926. – С. 3–12. **21.** *Звідомлення* Всеукраїнської Академії наук за 1923 р. (з нагоди п'ятилітнього її існування). – К., 1924. – С. 3. **22.** *Вісті* ВУАН. – 1929. – № 3/4. **23.** *Державний* архів Харківської області. **24.** *Проблеми* организации науки в трудах советских учёных 1917–1930 годы. – Л. : Наука, 1990. – 232 с. **25.** *Развитие* физической химии на Украине / [Барчук Л. П., Белодед А. А., Боярская Л. А. и др.] – К. : Наук. думка, 1989. – 264 с.

Надійшла до редколегії 17.09.11

УДК 94(477.54)«17»:37+261.5

С. В. КАГАМЛИК, канд. іст. наук, ст. наук. співроб., Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ХАРКІВСЬКИЙ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ ОСЕРЕДОК У КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ АРХІЄРЕЇВ (XVIII СТ.)

У науковій розвідці проаналізовано особливості діяльності українських архієреїв, зверхників Белгородської єпархії, спрямованої на розвиток Харківського колегіуму у XVIII ст., та гуртування на його базі духовної та інтелектуальної еліти.

В научном расследовании проанализированы особенности деятельности украинских архиереев, возглавляющих Белгородскую епархию, направленной на развитие Харьковского коллегиума в XVIII ст., и сосредоточение на его основе духовной и интеллектуальной элиты.

The scientific research analyzes the peculiarities of the activity of the Ukrainian bishops, heads of the Belgorod diocese, aimed at development of the Kharkov Collegium in the XVIII century that served as the basis for cooperation of the spiritual and intellectual elite.

До заснування Харківського університету роль провідного культурно-просвітницького осередку і центру формування світської і церковної еліти Слобожанщини виконував Харківський колегіум – навчальний заклад вищого типу. Його вихованцями стало чимало визначних церковних і світських діячів, зокрема, київські митрополити Гавриїл Кременецький і Арсеній Могилянський, його брат Євстафій Могилянський – знаменитий придворний проповідник, Феодосій Янковський – архієпископ Санкт-Петербурзький і Шліссельбурзький, Кирило Флоринський – єпископ Севський і Брянський та багато інших.

Діяльність колегіуму знайшла досить добре висвітлення в історичній літературі. В дорадянський період – це переважно праці церковних істориків.